

חכמת הנמלה

"שֹׁפְטִים וְשׁוֹטְרִים תִּתְּנָלָךְ בְּכָל־שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ לְשִׁבְטֶיךָ וְשִׁפְטוּ אֶת־הָעָם מִשֹּׁפֵט צֶדֶק" (דברים טז יח).¹

"לָךְ־אֶל־נְמֵלָה עֲצַל רְאֵה דְרָכֶיהָ וְחַכְמָה: אֲשֶׁר אֵינֶלָּה קָצִין שְׁטֵר וּמִשְׁל" (משלי פרק ו פסוקים ו-ז).²

"אַרְבַּעָה הֵם קִטְנֵי־אָרֶץ וְהֵמָּה חֲכָמִים מְחַכְמִים: הַנְּמָלִים עִם לֹא־עִז וְיִכְנֹסוּ בְּקִיץ לְחָמָם" (משלי ל, כד-כה).³

דברים רבה פרשת שופטים פרשה ה סימן ב

זהו שאמר הכתוב: "לָךְ־אֶל־נְמֵלָה עֲצַל רְאֵה דְרָכֶיהָ וְחַכְמָה: אֲשֶׁר אֵינֶלָּה קָצִין שְׁטֵר וּמִשְׁל": תְּכִין בְּקִיץ לְחָמָה אֲגַרְה בְּקָצִיר מֵאֲכָלָה" (משלי ו, ו-ח).⁴ מה ראה שלמה ללמד לעצל מן הנמלה? רבותינו אומרים: הנמלה הזו, שלושה בתים יש לה. ואינה כונסת בעליון מפני הַדֶּלֶף ולא בתחתון מפני הַטִּינָה, אלא באמצעי.⁵ ואינה חיה אלא ששה חדשים – למה? שמי שאין לו גידים ועצמות אינה חיה אלא ששה חדשים.⁶ וכל מאכלה אינו אלא חיטה ומחצה והיא הולכת ומכנסת בקיץ כל מה שהיא מוצאת: חיטים ושעורים ועדשים. א"ר תנחומא: וכל חייה אינם אלא חיטה ומחצה והיא כונסת את כל אלו! ולמה היא עושה כן? שאומרת: שמא יגזור עלי הקב"ה חיים ויהיה לי מוכן לאכול.⁷ אמר ר' שמעון בן יוחאי: מעשה היה ומצאו בחור שלה שלוש מאות כור, מה שמכנסת מן הקיץ לחורף. לפיכך אמר שלמה: "לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכמה" – אף אתם התקינו לכם מצוות מן העולם הזה לעולם הבא.⁸

ומהו "ראה דרכיה וחכמה"? רבותינו אומרים: ראה דרך ארץ שיש בה שבורחת מן הגזל, אמר ר' שמעון בן חלפתא: מעשה בנמלה אחת שהפילה חיטה אחת והיו כולם באות ומריחות בה, ולא היתה אחת מהן נוטלת אותה, עד שבאה אותה שהיתה שלה ונטלה אותה. ראה חכמה שיש בה! וכל השבח הזה שיש בה, שלא לְמַדָּה מבריה, ולא שופט ולא שוטר יש לה, שנאמר: "אשר אין לה קצין שוטר ומושל" (שם). אתם, שמניתי לכם שופטים ושוטרים, על אחת כמה וכמה שתשמעו להם. הוי: "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך".⁹

¹ מערכת המשפט, ומערכת השיטור הנלוות לה משני צדדיה: החקירה והאכיפה, הם מהסמלים הבולטים של תבונת החברה האנושית ומיסודות קיומה; ולפי מיטב ידיעותינו הם ייחודיים לחברה ולמין האנושי. כאשר אנו מכנים את האריה "מלך החיות", אנחנו לוקחים מושג אנושי ומדביקים אותו לבעל חיים, באופן מושאל לגמרי ובוודאי לא במשמעות שהאריה משליט סדר ומשפט ביער. אך האם בכל זאת ייתכן שיש לנו מה ללמוד מבעלי החיים?

² כן, אומר בעל ספר משלי. בוודאי שיש לאדם מה ללמוד מבעלי החיים. ובמקרה זה, מהפעוט והנמוך שבבעלי החיים, מהנמלה, שאינה צריכה כלל לשופט, קצין, שוטר ומושל. חייה מאורגנים באיזה סדר הרמוני פנימי שאינו נדרש למערכות האנושיות של חקיקה, שיטור, שפיטה ואכיפה.

³ זה האזכור השני של הנמלה או הנמלים בספר משלי (ובתנ"ך כולו), כאחד מארבעה בעלי חיים שאמנם "קטני ארץ" הם, אך "חכמים מחוכמים". עם "לא עז", אבל מכלכל חייו בחכמה רבה, בפרט בראיית העתיד (עונות השנה). ושם נזכרים גם בעלי חיים קטנים ומחוכמים נוספים: "שֹׁפְנִים עִם לֹא־עֵצוֹם וְיִשְׁימוּ בְּסֹלַע בֵּיתָם", "מִלֶּךְ אֵין לֶאֱרֶבָה וַיֵּצֵא חֲצִץ כָּלֹ" וכן: "שִׁמְמִית בְּיָדִים תִּתְּפֹשׁ וְהִיא בְּהִיכְלֵי מֶלֶךְ". ראה פרק ל במשלי שהם דברי אגור בַּן־זֶקֶה המכיל עוד התפעלויות מחכמת בעלי החיים, כגון: "דֶּרֶךְ הַנְּשֹׂר בְּשָׁמַיִם", "דֶּרֶךְ נְחֹשׁ עָלֵי צוּר", מטיבי צעד ולכת, כגון: "לִישׁ גְּבוּר בְּבִהֶמָה", "זִיזִיר מִתְּנַבֵּם אֶרְתִּישׁ" ועוד. ואנו נתמקד הפעם בחכמת עם הנמלים.

⁴ שני מוטיבים כאן הקשורים זה בזה: הסדר ההרמוני של הנמלים שכבר הזכרנו וחריצותם שממנה צריך העצל ללמוד, כפי שהפסוק ממשיך שם ואומר: "עֲדַמְתִּי עֲצַל תִּשְׁקֵב מִתִּי תִקּוֹם מִשְׁנֵתְךָ". עיקר עניינינו הוא המוטיב הראשון, הקשור לפרשתנו, אבל המדרש פותח בשני ואנו בעקבותיו.

⁵ דלף הם הגשמים וטינה היא רטיבות הקרקע.

⁶ הנמלה אליה מתייחס המדרש, היא נמלת הקציר שלפי תצפיות המדע של ימינו אורך חייה נע בין 6-2 חודשים. ובמשנת ר' אליעזר להלן, משמע שהיא חיה יותר: "ואין הנמלה אוכלת בכל שנה אלא חצי חיטה". ראה הערך [נמלים](#) בויקיפדיה: "תוחלת החיים של נמלים נקבות נעה בין שנה אחת לשלוש. לעומתן המלכה יכולה לחיות כ-30 שנה. הזכרים, לעומתן, חיים רק מספר שבועות בודדים. אורך החיים הממוצע של מלכת נמלים הוא פי 100 מזה של חרקים אחרים באותו גודל החיים לבד".

⁷ להלן נראה דברים רבים בשבח הנמלה, אך דווקא כאן צצה מאליה התשובה של בני האדם, כאותו זקן שנטע חרוב שנותן פירותיו לשבעים שנה וכששאל אותו חוני המעגל (!) מדוע הוא טורח לנטוע את העץ שהרי מן הסתם לא יזכה לאכול ממנו, ענה לו: כמו ששתלו לי אבותי, כך אני שותל לבני (תענית כג ע"א). ראה גם ויקרא רבה כח ה הסיפור על אדריאנוס קיסר והזקן שזכה לאכול מהפירות בעצמו, שהוא מעין תשובתה של הנמלה: שמא יגזור עלי הקב"ה חיים ויהיה לי מוכן לאכול.

⁸ עד כאן מוטיב החריצות של הנמלה שפרשנים מאוחרים חברו אותו עם המוטיב של מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, דוגמת פירוש רש"י למשנה בפרקי אבות ד טז: "התקן עצמך בפרודור כדי שתכנס לטרקלין - צריך כל אדם לתקן עצמו בעוה"ז בתשובה ומעשים טובים, דמי שטרח בערב שבת יאכל בשבת. ושלמה דימהו לנמלה שנאמר: לך אל נמלה עצל וגו' ". אבל להלן נראה שאין מוטיב זה עומד לבדו והוא קשור היטב עם המוטיב השני "אשר אין לה קצין ושוטר ומושל".

⁹ ובדברים רבה (ליברמן) הבלד נוסח "קטן": "אתם שמניתי לכם שופטים ושוטרים, על אחת כמה וכמה שתשמעו להם וכו' ". כך או כך, בין אם המינוי בא מגבוה ובין אם מלמטה, האדם נדרש ללמוד מדרכי הטבע, מחכמת הנמלים וחריצותם במקרה זה, לדאוג לכונן מערכת משפט ושיטור, לכבד אותה ולהישמע לה. ראה מדרש זה בנוסח מאוחר יותר, בו מוטיב החריצות וההרמוניה החברתית משולב באופן הדוק עוד יותר עם מוטיב המשפט והסדר החברתי. ראה מדרש משלי (בובר) פרשה ו סימן ו: "לך אל נמלה עצל. אמר

משנת רבי אליעזר פרשה ג עמוד 58

כיצד "הנמלים עם לא עזו"? הנמלים הללו, כשהן מבקשין לצאת בימי החמה מחוריהן, הן משלחין תייר לפניהן לידע אם פג השרב, ואם לאו. וכשהוא בא ואומר: פג השרב, הם יוצאין. ואם מצאו החום, הן חוזרין אפילו כמה פעמים. ואתם, הרי התיירין נשתלחו לפניכם, אלו הנביאים, ובאו והודיעו אתכם שיש דין וחשבון, ואין אתם שומעין להן, שנאמר: "אֲשֶׁר אָמְרוּ לְרֵאִים לֹא תִרְאוּ וְלַחֲזִים לֹא תַחֲזִירוּנֵנוּ נִכְחוֹת ... לְכֵן כֹּה אָמַר קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל יַעַן מֵאֲסִסְכֶם בְּדַבַּר הַזֶּה ... לְכֵן יִהְיֶה לְכֶם הָעוֹן הַזֶּה כְּפָרֶץ נָפֵל נִבְעָה בְּחוֹמָה נִשְׁגָּבָה" (ישעיהו ל י-ג).

ועושיין להן בתים בארץ, תחתיים שניים ושלישים. ואינן נותנין את חיטיהן בתחתונים, שלא יאבדו בטינה, ולא בעליונים, מפני הגשמים, אלא בבינונית. הרגישו בטינה, הן מוצאין את חיטיהן ושוטחין אותן בחמה, ונותנין את המטונף למעלה, שלא יטלנו אדם. ואין הנמלה אוכלת בכל שנה אלא חצי חיטה, ראייה לדבר שאין מוסיף בגופה ואינה מוציאה צואה.¹⁰ והרי הדברים קל וחומר: ומה מי שאינן אוכלין אלא חצי חיטה בשנה, הרי הן מתחכמין להכין בקיץ לחמם, ואתם לא תתחכמו להכין לכם צידה מן העולם הזה לעולם הבא? מן היבשה לים, מן הישוב למדבר, מערב שבת לשבת? וכן הוא אומר: "מִחֶרֶף עָצַל לֹא־יִחַרְשׁ וְשָׂאֵל בְּקֶצֶר וְאָנִין" (משלי כ ד), ואומר: "תַּאֲצוֹת עָצַל תְּמִיתֵנוּ כִּי־מֵאֲנֵן יָדְיוֹ לַעֲשׂוֹת" (משלי כא כה).¹¹ ואומר: "עֲבַד אֲדָמְתוֹ יִשְׁבַּע־לֶחְמוֹ" (משלי יב יא).¹²

נתן לנו את הבהמות מוסר ללמוד מהן, שלא שכחו את קוניהן, שנאמר: "ידע שור קוניהו" - לא למדנו. נתן לנו את העופות מוסר ללמוד מהן, כשיגיע זמן לבוא אין מקדימין ואינן מאחרין, שנאמר: "גַּם־חֲסִידָה בְּשָׁמַיִם יִדְעָה מוֹעֲדֶיהָ וְתֵר וְסִיס וְעָגוּר שָׁמְרוּ אֶת־עֵת בְּאֲנָה" (ירמיהו ח ז)¹³ - לא למדנו אחר כל אלה. נתן לנו את הנמלים ללמוד מהן, שהן דורשין את חייהן, שנאמר: "לֶךְ אֵל נַמְלָה עֲצַל ... אֲשֶׁר אֵין לָהּ קֶצֶין ... תְּכִין בְּקִיץ לַחֲמָה". ועדיין אפילו כמוה אין אנו עושיין. ר' שמעון בן יוחאי אומר: עלוב הוא האדם המתגאה, שהיה לו ללמוד מן הנמלים. אפילו למד ועשה עלוב הוא, וכל שכן שלא למד ולא עשה".¹⁴

מסכת פאה פרק ד משנה יא

חורי הנמלים שבתוך הקמה הרי הן של בעל הבית. שלאחר הקוצרים, העליונים לעניים והתחתונים של בעל הבית. רבי מאיר אומר הכל לעניים שספק לקט לקט.¹⁵

ר' יהודה בן פדייה: עתידין הרשעים לומר לפני הקב"ה לעתיד לבוא: ריבון העולמים, הניחנו ונעשה תשובה לפניך. והקב"ה אומר להם: שוטים שבעולם, בעולם הזה שהייתם בו דומה לערב שבת. והעולם הזה דומה לשבת. אם אין אדם מתקן עצמו בערב שבת מה אוכל בשבת? דבר אחר: עולם שהייתם בו דומה ליבשה והעולם הזה דומה לים. אם אין אדם מתקן עצמו ביבשה, מה אוכל בים? עולם שהייתם בו דומה לפרוזדור, והעולם הזה דומה לטרקלין, אם אין אדם מתקן עצמו בפרוזדור היאך יכנס לטרקלין? עולם שהייתם בו דומה לימות החמה, והעולם הזה דומה לימות הגשמים, אם אין אדם חורש וקוצר ובוצר וזורע בימות החמה, מה אוכל בימות הגשמים? ועוד, היה לכם ללמוד מן הנמלה, זהו שכתוב: לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם. ומה היא חכמתה? אשר אין לה קצין שטרר מושל. תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר חמה אגרה. ר' אליעזר שאל את ר' יהושע, אמר לו: רבי, פסוק זה מהו פירושו? אמר לו: הנמלה אין לה שטרר ולא מושל להחכימה, אלא חכמתה ממנה. והרשעים היה להם ללמוד ממנה, אלא התחזקו בעצלותם ובטפשותם ולא עשו תשובה, לפיכך אמר שלמה: עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך".

¹⁰ מדרש זה מוסיף 'פרטים מדעיים' מעניינים על התנהלותם החכמה של הנמלים ולא היה סיפק בידינו לחקור את כולם. ראה התיאור על [נמלת הקציר בפורטל הדף היומי](#) שבעריכת דר' משה רענן. ונעזרנו רבות בדף זה ובשיח עם משה ותודתנו נתונה לו.

¹¹ לא חסרים פסוקים על עצל ועצלות במשלי, ראה ריכוזם בדרשה נאה בדברים רבה פרשת נצבים פרשה ח סימן ו על הפסוקים: "כִּי הַמְצִינָה הַזֹּאת ... לֹא־נִפְלְאֵת הוּא מִמֶּךָ וְלֹא רָחֵקָה הוּא: לֹא בְשָׁמַיִם הוּא ... כִּי־קִרְבֵּן אֱלֹהֵי הַדְּבָר מֵאֵד בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשׂוֹת" - רבותינו אומרים: שבעה דברים אמר שלמה על העצל ומה שאמר משה היה גדול מכולם". ראה דברינו [לא נפלאות היא ממך ולא רחוקה היא בפרשת נצבים](#). ועכ"פ, הנמלה היא הדגם הנגדי לכל העצליות האלה.

¹² ראה פרק שירה באוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד 524 "שיר לשרצים - נמלה מה היא אומרת? נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסוד". במדרש זה, נראה שגבר מוטיב חריצות הנמלה, כהנגדה לעצלות האנושית, הן בעבודה האדמה ועיסוק בפרנסה והן בעבודת ה' ועיסוק בתורה ונעלם מוטיב המשפט והשיטור. ראה איך המדרש ממשיך שם, בעמוד 61, ומפתח את הרעיון שלא בכדי נטע הקב"ה תכונות מסוימות בעלי החיים, אלא בכוונת מכוון שיתבונן האדם בבריאה וילמד מוסר ולקח, כפי שמובא בקטע הבא.

¹³ זו התופעה הפלאית בטבע של נדידת הציפורים אלפי קילומטרים בחוש ניווט מופלא. ובימים אלה חוזרת תופעת להקות הציפורים של נדידת הסתיו בארץ ישראל, בעמקי הצפון בפרט. ראו [אתר הציפורות בישראל](#). ואנחנו בחזרה לקרקע, מאיגרא רמה של ציפורי כנף לבירא עמיקתא של הנמלים וחוריהם.

¹⁴ הנמלה, היצור הירוד והנמוך היא שמעידה על האדם. ראה מקור מדרש זה בספרי דברים פרשת האזינו פיסקא שו: " ... קלקלו בהרים ... העיד בהם את הבהמה ... קלקלו בבהמה ... העיד בהם את העופות ... קלקלו בבהמה ובחיה ובעופות ... העיד בהם את הדגים ... קלקלו בדגים, שנאמר: ותעשה אדם כדגי הים (חבקוק א יד), העיד בהם את הנמלה, שנאמר: לך אל נמלה עצל. רבי שמעון בן אלעזר אומר: עלוב היה אדם זה שצריך ללמוד מן הנמלה. אילו למד ועשה עלוב היה, אלא שצריך ללמוד מדרכיה ולא למד". המדרש שם מתחיל בשמים ובארץ, בעקבות המקרא: "האזינו השמים ואדברה וכו'" ומסיים בנמלה.

¹⁵ נפנה רגע לצד ההלכתי. מסתבר שהתופעה של הנמלים שאוגרות את גרגירי החיטה בעמל רב בקיץ, גרגיר אחר גרגיר, כל נמלה וגרגירה, היא תופעה נאה ללימוד מוסר, אבל כאב ראש לא קטן לחקלאים. הדיון כאן הוא בהלכות מתנות עניים, למי שייכים גרגירי החיטה שבחורי הנמלים. של הנמלים? לאו דווקא. כל עוד שלא נקצרה התבואה, פשיטא שהם של בעל השדה: "חורי נמלים אסורין משם גזל ואם הפקירן בעל הבית מותרים" (תוספתא פאה פרק ב הלכה טז). לאחר שנקצרה התבואה, נחלקו חכמים במשנה שהבאנו אם יש להם דין של לקט או לא. ראה גם ההלכה שתבואה שהנמלים כרסמו טרם שנקצרה פטורה בכלל ממתנות אביונים משום שלא

מסכת תענית דף ה עמוד א

משנה. עד מתי שואלין את הגשמים? רבי יהודה אומר: עד שיעבור הפסח, רבי מאיר אומר: עד שיצא ניסן, שנאמר: "ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון" (יואל ב כג).¹⁶

גמרא. אמר ליה רב נחמן לרבי יצחק: יורה בניסן? יורה במרחשון הוא! ... אמר ליה: הכי אמר רבי יוחנן: בימי יואל בן פתואל נתקיים מקרא זה, דכתיב ביה: "יתר הגזם אכל הארבה וגו'". אותה שנה יצא אדר ולא ירדו גשמים, ירדה להם רביעה ראשונה באחד בניסן. אמר להם נביא לישראל: צאו וזרעו. אמרו לו: מי שיש לו קב חטים או קבים שעורין יאכלנו ויחיה, או יזרענו וימות? - אמר להם: אף על פי כן, צאו וזרעו. נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלין ומה שבחורי נמלים.¹⁷ יצאו וזרעו שני ושלישי ורביעי, וירדה להם רביעה שניה בחמשה בניסן. הקריבו עומר בששה עשר בניסן. נמצאת תבואה הגדילה בששה חדשים גדילה באחד עשר יום. ועל אותו הדור הוא אומר: "הזרעים בְּדַמְעָה בְּרִנָּה יִקְצְרוּ: הַלֹּדֶף יִלְדֵךְ וּבִכְהָ נִשְׂא מִשְׁדֵּי־הַזֶּרַע בְּאִיבּוֹא בְּרִנָּה נִשְׂא אֶלְמָתֵיו" (תהלים קכו ה-ו).¹⁸

מסכת עירובין דף ק עמוד ב

אמר רבי יוחנן: אילמלא לא ניתנה תורה היינו למידין צניעות מחתול, וגזל מנמלה, ועריות מיונה.¹⁹

גמרא חולין דף נז עמוד ב²⁰

אמרו עליו על רבי שמעון בן חלפתא שעסקן בדברים היה²¹... מאי עסקן בדברים? אמר ר' משרשיא: שכתוב: "לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם אשר אין לה קצין שוטר ומושל תכין בקיץ לחמה". אמר (ר' שמעון בן חלפתא): אלך ואראה אם נכון הוא שאין להן מלך.²² הלך בתקופת תמוז ופרס את גלימתו מעל קן נמלים.²³ יצאה נמלה אחת ועשה בה סימן (לזיהוי). חזרה הנמלה ואמרה להן (לשאר הנמלים): יש צל! יצאו (שאר הנמלים) החוצה. הסיר (ר' שמעון) את גלימתו, חזרה השמש. התנפלו (שאר הנמלים) עליה והרגו אותה. אמר: מובן מכאן שאין להן מלך, שאם היה להן מלך לא היו עושות כך. אמר רב אחא בן רבא לרב אשי: ואולי המלך היה ביניהן? ואולי

התקיים בה "ובקוצרם" (ספרא קדושים פרשה א, ספרי דברים פרשת כי תצא פיסקא רפב). ועוד זאת, בעניין חורי (או חוררי בלשון הירושלמי) הנמלים, הנזק של הנמלים יכול להגיע עד כדי כך שיש צורך להשמיד את חורי הנמלים ומותר לעשות זאת גם בחול המועד. ראה תוספתא מסכת מועד קטן (ליברמן) פרק א הלכה ה: "מחריבין חורי נמלים במועד. כיצד מחריבין? רבן שמעון בן גמליאל אומר: נוטל אדם עפר מחורו של זה ונותן לתוך חורו של זה והן מחנקין זה את זה". רש"י, בגמרא מועד קטן ו ע"ב, מסביר: "וחונקין זו את זו - מפני שמריחין את העפר, ואין מכירין באותו עפר". נראה שיש כאן חזרה על כך שנמלה אחת לא נוגעת בחיטה של חברתה ומשפחת נמלים אחת אינה יכולה להסתגל לעפר של חור (קן) של משפחה אחרת והאדם בחכמתו מנצל תכונה זו לסכסך בין חבורות נמלים שילחמו ויהרגו זה בזה. לא הכל "פשוט ונחמד" בחכמת הנמלים ויש מאבק בין בעלי החיים ובין עצמם, לחבורותיהם, ובינם ובין האדם על המזון.

¹⁶ להלכה אנו נוהגים להפסיק לשאול גשמים (ולהזכיר גבורות גשמים) מתפילת מוסף של יום טוב ראשון של פסח. אבל משנה זו ממחישה היטב את הצורך, בשנים לא מעטות של חורפים שחונים בארץ ישראל, בגשם עד הרגע האחרון.

¹⁷ ראה הכמות האדירה שמתאר ר' שמעון בן יוחאי במדרש דברים רבה בו פתחנו: "מעשה היה ומצאו בחור שלה שלוש מאות כור, מה שמכנסת מן הקיץ לחורף". ולכן הייתה היסוס של העם להמר על מה שמצאו ולזרוע, במקום לשמור לאוכל, והם אומרים לנביא: "מי שיש לו קב חטים או קבים שעורין יאכלנו ויחיה, או יזרענו וימות?".

¹⁸ הרי לנו שהנמלים שאגרו את החיטה בקיץ הצילו את תבואת השנה, בתקופת יואל הנביא, בה מכת הארבה השמידה את כל יבול השדה. וזרעו ברגע האחרון, בתחילת חודש ניסן, ממה שמצאו בכתליי הבתים ובחוריי הנמלים והצליחו להציל את תבואת השנה. ואולי גם הנמלים לא כעסו משום שאילולי כן לא היו להם גרגירים חדשים בקיץ.

¹⁹ צניעות החתול הוא בעשיית צרכיו והיונה מסמלת את הנאמנות לבן זוגה. ראה שיר השירים רבה ד ב: "עינייך יונים - מה יונה זו משעה שמכרת בן זוגה עוד אינה ממירה אותו באחר, כך ישראל משעה שהכירו להקב"ה לא המירוהו באחר". ובגמרא עירובין שם הוסיפו גם לימוד "דרך ארץ מתרנגול - שמפייס ואחר כך בועל". נמלה היא הסמל להתרחקות מגזל, כפי שראינו במדרשים עד כאן ואולי מי שמקפיד על התרחקות מגזל ושמירה על רכוש הזולת וכבודו, אינו זקוק ל"כ לקצין, שוטר ומושל".

²⁰ נוסח הגמרא במקור הוא בארמית והתרגום לעברית הוא באחריותנו. ו"שגיאות מייבין מנסתרות נקני" (תהלים יט ג).

²¹ חזרנו למדרש בו פתחנו. שים לב לר' שמעון בן חלפתא שם שמעיד על מקרה ("מעשה") של נמלה שנפלה לה החיטה וחברותיה באו והריחו ולא נגעו באותה חיטה "עד שבאה אותה שהיתה שלה ונטלה אותה". מסתבר שר' שמעון בן חלפתא היה מדען-סקרן (עסקן או עוסקן בלשון חכמים) וערך תצפיות בטבע. ראה בגמרא שם שהתקין מעין פרוטזה לתרנגולת "שנשמטה ירך שלה ועשו לה שופרת של קנה וחיותה". ושם גם ניסויים אחרים שעשה "להוציא מלבו של ר' יהודה" ולשכנעו בהוכחות מהמדע שהלכה כמותו. ועניינים אלה קשורים להלכות טרפות שנידונות במסכת חולין.

²² אגב סיפור ניסוי מדעי זה באנו לנושא [מלכת הנמלים](#) שיש לה כידוע תפקיד חשוב ומרכזי בחיי קן הנמלים וכל תהליך התרבותן. אז מה פירוש: אין לה קצין שוטר ומושל? אפשר שזה עצמו היה באמת נשוא המחקר של ר' שמעון בן חלפתא שנראה להלן. ואפשר שהמלכה ספונה בתוך הקן (החור) ואין היא מפקחת על פעילות הנמלים שבחוץ. הנמלים הפשוטות דואגות למלכה ומתנהלות מעצמן ולא היא מנהלת אותן. וצריך עיון נוסף.

²³ נמלים שהגמרא מכנה שם בשם שומשמני, שהיא נמלת הקציר השחורה, באנגלית: Harvester Ant Black, שם מדעי: Messor ebeninus. ושוב תודה לדר' משה רענן.

הם קיימו צו של המלך? ואולי הם היו בתקופה שבין מלך למלך, כמו שכתוב: "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה" (שופטים יז)? אלא סמוך על אמינותו של שלמה.²⁴

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד 534 - שלמה ומלכת הנמלים

... ועוד שהיה (המלך שלמה) הולך יום אחד ועבר על נחל אחד שהיו בו נמלים. ושמע קול נמלה אחת שהורה (שחורה?) שהיתה אומרת לנמלים: היכנסו לבתיכם, שלא ישחיתו אתכם חיילותיו של שלמה המלך.²⁵ כששמע שלמה את דברי הנמלה, חרה אפו ואמר לרוח: רד למטה לארץ, וירד. שלח אחר הנמלים ואמר: מי מכם אמרה: היכנסו לבתיכם שלא ישחיתו אתכם מחנות שלמה? אמרה אותה הנמלה: אני אמרתי להם. אמר לה: למה אמרת כך? אמרה לו: יראתי שמא יבואו לראות מחנותיך ויבטלו מהשבח שמשבחין להקב"ה ויחר אפו עלינו ויהרגנו.²⁶ אמר לה: למה לא דברה מכל הנמלים אחרת אלא את? אמרה לו: אני מלכה שלהם. אמר לה: מה שמך? אמרה לו: מחשמה.²⁷ אמר לה: אני רוצה לשאול אותך שאלה אחת. אמרה לו: אינו ראוי שיהיה השואל למעלה והנשאל למטה. העלה אותה לפניו. אמרה לו: אינו ראוי שיהיה השואל יושב על כסא והנשאל לארץ, אלא תשא אותי על ידיך ואחזיר לך תשובה. ולקח אותה על ידו ונשארה לו כנגד פניו. אמרה: שאל. אמר לה: יש בעולם גדול יותר ממני? אמרה לו: הן. אמר לה: מי הוא? אמרה לו: אני. אמר לה: כיצד את גדולה ממני? אמרה לו: אילו לא הייתי גדולה ממך, לא שלחך הקב"ה אצלי שתשאני על כפך! כשמוע שלמה את דברי הנמלה חרה אפו עליה והשליך אותה על הארץ ואמר לה: נמלה! אינך יודעת מי אני?, אני שלמה בן דוד המלך עליו השלום! אמרה הנמלה: תדע לך שאתה מטיפה סרוחה ולא תתגאה בעצמך.²⁸

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: כבר הבאנו מספר פעמים את דברי אבודרהם על המדרג של הפטרות הנחמה: "כי תקנו לומר בתחילת הפטרות הנחמות "נחמו נחמו עמי" כלומר, שהקב"ה אמר לנביאים: "נחמו נחמו עמי". על זה משיבה כנסת ישראל: "ותאמר ציון עזבני ה'". כלומר, איני מתפייסת מנחמת הנביאים. ואומר ... "עניה סוערה לא נוחמה", כלומר הנביאים חוזרין ואומרים לפני הקב"ה: הנה כנסת ישראל לא נתפייסה בתנחומין שלנו. על זה חוזר הקב"ה ואומר: "אנכי אנכי הוא מנחמכם" וכו'. יוצא מדבריו שהנחמה הרביעית שבפרשתנו, הנר האמצעי של מנורת נרות הנחמה, שלושה מכאן ושלושה מכאן, היא הנחמה האמתית שבה מתחילה כנסת ישראל להתרצות. שנוכח לנחמה השלימה.

²⁴ סיפור הניסוי המדעי שערך ר' שמעון בן חלפתא, אמורא דור ראשון מציפורי ארץ ישראל, מגיע לבית המדרש בבבל ונדון בין אמוראים מדורות מאוחרים יותר. רב אחא בן רבא מפפק בניסוי הזה, אפילו קצת לועג לו בציטוט שהוא מביא מספר שופטים: "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה", ומציע לכל החוקרים והעוסקים פשוט לסמוך על מהימנותו של שלמה שאם אמר: "אשר אין לה קצין שוטר ומושל", אז ככה זה ואין צורך בשום ניסוי מדעי. האם מכאן נוכל ללמוד על גישות שונות ביחסם של חז"ל לעולם המדע? אפשר שכן. ועכ"פ, ראה אזכורו של ר' שמעון בן חלפתא כ"עסקן בדברים" גם במדרש ויקרא רבה פרשה כב ושם מובאות דוגמאות רבות לתופעות מדע וטבע שחזו חכמים. ראה גם ויקרא יט א שגם ר' אסא היה 'עוסקן' וערך ניסוי ממה ניזונים אפרוחי העורב בשבועות הראשונים לחייהם.

²⁵ שלמה אשר ביקש בחלום חכמה ולא עושר ונכסים (מלכים א פרק ג), זכה כאשר הקיץ מחלומו להבין גם את שפת החיות (שיר השירים רבה א ט, קהלת רבה א א).

²⁶ מסתבר שמדובר בשירת הנמלים כפי שהראינו בראש הערה 12 לעיל. בתחילה פחדו הנמלים מחילות שלמה שידרסו וימעכו אותם וכעת נכנס כאן עניין ביטול השבח שמשבחחות הנמלים לקב"ה. ואפשר שמדובר לא רק בשירה והכוונה היא שעבודתם וחריצותם לנמלים היא עצמה שבה הבריאה לקב"ה והחיילים יפריעו להם בעבודתם או גרוע מזה ידרסו אותם. האם יש כאן מוטיב הנגדה של חריצות הנמלה ועבודתה מול הרס הצבא במלחמותיו?

²⁷ שם זה של מלכת הנמלים הביאנו לסיפור דומה שלמה המלך והאדרת המעופפת, בעיבודו של ח"נ ביאליק, שם מחשמה הוא שמה של מלכת הצפרדעים. ראה סיפור זה באתר פרויקט בן יהודה (אתר), אגב מומלץ מאד לשירת ימי הביניים וספרות עברית ישנה כחדשה).

²⁸ הסיפור על שלמה ומלכת הצפרדעים הוא כאמור אגדה-אחות. ראה איך הוא מסתיים שם: " ... ותאמר הצפרדע: לא נכון הדבר, כי ישב השואל על הכסא והנשאל על הארץ. שאני והושיבני על כף ידך, אחרי כן אענה על כל-שאלותיך. וישחק המלך, ויעש חפצה, וירמנה ויושיבנה על כף ידו ויתננה לעמת פניו, ואחר שאל ויאמר: הגיד-נא לי, מחשמה מלכת הצפרדעים, היש גדול ממני בכל-הארץ? ותאמר הצפרדע: יש ויש! ויאמר המלך: ומי הוא? ותען הצפרדע: אני! וישאל המלך: ובמה גדלת ממני? ותען: לולא גדלתי ממך, כי עתה לא שלחך אלהים הנה לשאת אותי על כפך. ויחר אף המלך שלמה וישליכנה ארצה ויאמר: אי בת רפש וילידת בצה! הטרם תדעי מי אנכי? הלא אני שלמה בן-דוד מלך בירושלים! ותען הצפרדע: לא, כי עפר אתה, ואל עפר תשוב, ומה-יתגאה אנוש רמה? ויבש שלמה מדברי הצפרדע ויפל על פניו ארצה".